



2015 чылдың август
1-күнү эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 101

(18688)

2015 чылдың
сентябрь 15
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

КЫЗЫЛ 101 ХАРЫН БАЙЫРЛААН



ал санында алдын күстүң эгезинде
хоорай бодунуң төртүтүнген хунун
лап эрттирип турар. Бо чылгы 101
ан хоорай байырлалыңа арбын
чылгырыңа чагыг езугаар болган
гаар-бойдус тулган-даа кааң, аяс,
чырык, амыранчыг хунуң сөңнеп
н. Мындыг онза хунде кайгамчык
еткил-хөөн-биле кызылчылар база
лар чула-ла мага ханышкынның
лап, хөглеп алганнар.
нчыл езугаар байырлаар черивис
шөлүңде езу-чаңчылдар чылыңа
ааттыңан орус, тыва өг-өрегелер,
ың иштики, даштыкы дерилгелери,
сеп эдилелдери; кат-химистерниң
ш ногааларның «Алдын үүже» деп
гези; улусчу шеверлерниң, уран
лерниң кылыгларының делгелгези
чонну дыка-ла магадаткан. Оран-
ейниң бүгү чараш өңнери кирген
лгелерге кижиниң чүгле караа
аңаар, кайызын-даа көөрге, чара-
олунун чүү дээр. Кызыл хоорайда
чечек-чимис өстүрүп турар кай-
кежээ кижилер-даа, кандыг-даа
бүдүрүп эккээр шевер мастерлер-
дерик. Шак мындыг эрес-кежээ,
гыр-сагыңгыр кижилерниң кыл-
р-туттунгур шевер холдары-биле
п каан делгелге бараадылгасын-
жи магадап ханмас. Ылаңгыя аңаа
ның школа, ясли-садтары идепкей-
ришкен. Айыраң-каас чечектерден,
бүрү ногаалардан хевирлеттинип
нган делгелге бүрүзү онзагай,
ын кандыг дээр, шупту-ла тывын-
н-меңнерниң кандыг дүрзүлерин
нок дээр.
штеки үеде «Төрүттүнген хунуң-
сызыл!» деп аттыг парадта чыскаал-
зылчыларның арын-шырайында

өөрүшкү-маңнай чайынналган, аңгы-аңгы
албан-организациялар боттарының ко-
лонналарын каастап-шимзэн, өң-баазын
тукчугаштар, шарлар-биле шиник кылдыр
дериттинип алган эртип тургулаан. Аныяк-
тар сесерлиинден Ленин кудумчузунуң
Арат шөлүңге чедир кылаштаан байырлыг
чыскаалга чазак-чагырганың улуг дарга-
лары Шолбан Кара-оол, Каң-оол Даваа,
Владислав Ховалыг, Дина Оюн, «Кызыл
хоорайның хундүлүг чурттакчызы» атты
ол хун алган Чимит-Доржу Ондар, ЦСКА
спортчу клубтуң начальниги, полковник
Михаил Барышев болгаш олимпийжи
спорттуң сылдыстарындан эгелзеш,
6-7 харлыг бичии спортчуларга чедир
Кызылдың хей националдыг чону бедик
көдүрлүүшкүнүң киришкен.
Хей санныг көрүкчүлерниң мурну-
биле спортчу хептерлиг оолдар, уруглар,
башкылар, өөреникчилер, студентилер,
найысылалдың эр башкылары аңгы ко-
лонна-биле, ак халаттыг эмчилер, Аныяк
көрүкчүнүң театры, Национал театрының,
филармонияның артистери, лимузинниг
ЗАГС ажилдакчылары, тускай машина-
лары-биле чаагайжыдылга, чунар-бажың
ажылдакчылары байырлап эрткен.
Колонналардан хейлиг шарлар бөлүк-
бөлүү-биле ужуң үнгүлзеш, шөл кырында
дээрни айыраң-чараш кылдыр каастап
тургулаан. Чараш идик-хептиг спортчу
ажы-төл шөлге ушунуң тускай шимчээш-
киннерин кылгылаан, уран таланты-
лыглар танцы-самын-даа көргүзе каап
турганнар. Аныяк көрүкчүнүң театрының
артистери тоол маадырлары кылдыр
«хуула» бергилзэн. Спортшколаларының
оолдары «ЦСКА» деп бижиктиг шар-
ларлыг эрткен. Черле ынчаш коллектив
бүрүзү бир-ле талазы-биле онзаланып
ылгалы дээр кыска чорду. Чыскаал

соонда Кызыл хоорайның гимн ырызы
күүсеттинген.
101 харлаан хоорай бодунуң байыр-
лалында ЦСКА-ның алдарлыг спортчу-
ларындан тулган онза белекти алган:
Кызылда олимпийжи курлавырның
тускайлаттыңан комплекстиг школазы
тургустунган. Армияның төп спортчу
клубу ССРЭ-ниң болгаш Россияның
453 олимпий чемпионнарын кижизит-
кен. Ам Кызылда ажыттыңан ЦСКА
школазы 200 элээди оолдар, уругларны
хүлзеп ап, шыырак спортчулар кылдыр
өөредир. Арат шөлүңде сценаже Кызыл-
да чедип келген алдарлыг спортчуларны
чонга чалап таныштырган. Кайгамчык-даа
чемпионнар, улуг спорттуң маадырлары
келген, олар дээр: биатлончу Светлана
Ишмуратова, бобслейге делегей сылды-
зы Александр Зубков, гандбол спортунуң
хоочуну Евгений Чернышев, ча адарының
чемпиону Альбина Логинова, делегейде
билдингир гимнаст Алия Мустафина,
шорт-трекке алды дакпыр олимпий че-
пиону Виктор Ан. Сурагыг спортчулар-
ны найысылалдың чурттакчылары изиг
адыш часкаашкыны-биле уткааннар.
Хоорай хуну-биле Тываның Баштыңы
Шолбан Кара-оол, ЦСКА спортчу клубтуң
удуртукчузу Михаил Барышев, хоорай
баштыңы, Төлээлекчилер хуралының
даргазы Дина Оюн, мэр Владислав
Ховалыг кызылчыларга изиг байыр че-
диргеннер. Кызылдың аныяк спортчула-
рынга ЦСКА-ның тугун дамчыдып бээр-
ге, олар армейжи спортчуларның байырлыг
даңгыраан хүлзеп ап, спорттуң алдарлыг
езу-чаңчылдарын хундүлөп сагырын,
спортка бердинип, олар ышкаш бедик
деңнелдерге чедир кызып өөренирин
даңгырагланнар.
(Уланчызы 2-ги арында). ➡

ӨӨРЕДИР, ӨӨРЕДИР БАЗА КАТАП ӨӨРЕДИР

Росөөредилге хайгааралдың удур-
тукчузу Сергей Кравцовтуң киржил-
ге-биле чөвүлел хурал Тываның
Чазаанга болуп эрткен.
Аңаа республикада өөөредилгениң
шынарының, күрүнениң сөөлгү шыл-
галдаларының түңнелдериниң болгаш
2016 чылдарда адырның сорулгаларының
дугайында айтыргаларны сайгарган.
Өөөредилге адырында кол сорул-
галарның бирээзинге Тываның Баштыңы
Шолбан Кара-оол кадр айтырын болгаш
башкыларны белеткээриниң шынарын
бедидеринге доктааган. Чаңгыс аай кадр
политиказын сайзыраңгайжыдары-биле
Тывада элзэн каш чугула хемчеглерни ал-
ган: дээштиг керээ системазын тургускан,
директорларны томуйлаарының талазы-
биле бүрүн эргелерни муниципалитет-
терден республикаже шилчидериниң ай-
тырын шийтпирлеп турар, башкыларны
катап өөөредириниң болгаш мергежилин
бедидериниң программасы күүсеттинип
турар.
Орус дылды көдээ школаларга өөре-
дириниң айтыры доктаамал болгаш
чайгылыш чок шийтпирлеттинип эгелзэн:
бо талазы-биле республика програм-
мазы боттанып, орус дыл талазы-биле
инспекторнуң албан-дужаалы киристинип,
көдээ черге ажилдаарын күззэн орус дыл-
дыг башкыларга 1 млн. рубль түңнүг грант
деткимчезин көргүзүп, кызыл дипломнуг
аныяк специалистерге социал дузаны
чедирип турар.
Ындыг турбуже, өөөредилгениң шына-
рының айтыры ам-даа чугула болуп
артпышаан. Кол чылдагаан — ажилдап
турар башкыларның составы, олар-
ның 36 хуузу 5 чыл чедир стажтыг
аныяк башкылар дээрзин республика
Баштыңы айткан. Ооң даалгазын езу-
гаар республиканың Өөөредилге яамызы
кадрларның байдалын ылаптап сайгар-
ган болгаш башкыларның мергежилин
бедидериниң талазы-биле ажилдың
системазын сайзыраңгайжыдарының
талазы-биле хемчеглерни алган.
Чөвүлел хуралга Тываның Баштыңы
Шолбан Кара-оол сөөлгү шылгалданың
түңнелдеринге доктааган. «Бистин
доозукчуларывыстың дужааганы ЕГЭ-ни
чогумчалыг дээрзи берге. Ынчалза-даа
даамай олурбайн турар бис. Ону эки-
жидер дээр болза, башкылаашкынның
шынарын бедидер дээр дыка хей хем-
чеглерни алыр апаарын билип тур бис»
— деп, ол демдеглзэн.
Росөөредилге хайгааралдың удур-
тукчузу Сергей Кравцов республика
удуртукчузу-биле чөпшээрешкен. ЕГЭ
дээрге негелдези бедик-даа болза,
доозукчуларның билииниң шынарын
тодаргай көргүзүп турар чүүл-дүр дээр-
зин ол демдеглзэн. «Экзамен дээр-
ге өөөредилге чорудулгазында кол кезек бо-
лур. ЕГЭ-ниң түңнели эки-даа, багай-даа
болур болза, ону хандыр сайгарар херек.
Байдалдың кандызын эки билип алыры
бистерге, башкыларга, чугула болгай» —
деп, ол чугаалаан.

Виктор Ан: «Тывага дыка таарзындым – оожум, чылыг, харын-даа изиг, чараш-тыр»

Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 101 чыл болганын демдеглээн байырлалда ЦСКА-Тыва спорт школазын ажиткан утундурбас езулалдың соонда Шолбан Кара-оол база олимпий чемпионнары республиканың МИЧ-териниң журналистеринге бодалдары-биле үлешкен.

Шорт-трекке алды дахпыр олимпий чемпиону Виктор Ан:

«Хоорай хүнүн демдеглээн байырлалда, спорт школазының ажыдышкынында келгенимге дыка өөрүп тур мен. Аныак спортчуларга чедишкinnerни күзеп, түнелдерни чедип алырда, улуг күш-ажыл негеттинер дээрзин утпазын чагыксадым. Тывага дыка таарзындым – оожум, чылыг, харын-даа изиг, чараш-тыр».

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол:

«Российжи болгаш делегей спортунуң билдингир сылдыстары, мындыг кайгамчык маадырларның чанынга турар дыка аас-кежиктиг-дир мен. «ЦСКА-Тыва» олимпийжи курлавырның комплекстиг тускайлаттыганын элээди уруглар школазының ажил-чорудулгазының эгезин ажадыр-биле Тывага оларның чедип келгени – шуптувуска онза өөрүшкү-дүр. Кайгамчык күштүг спорт бердинген. Ам чүгле бистен, бистиң оолдарывыстан, бистиң тренерлеривистен, күш-культура болгаш спорттун хөгжүлдэзи дээш харылап турар кижилерден хамааржыр. Кажан мындыг чемпионнар бо хире деткимчени берип турда, Тывадан олимпийжи чемпионнар албан үнеринге бүзүрээр мен!».

Российжи гимнаст, олимпий чемпиону Алия Мустафина:

«ЦСКА-ның спортчу школазынга өстүрген олимпийжи чемпионнар Тывага көстүп кээринге бүзүрээр бис. Кижиниң күзели болгаш чүткүлүндөн шупту чүүлдер хамааржыр».

ЦСКА-ның улуг тренери, бобслейге олимпий чемпиону Александр Зубков:

«Бодунуң чуртунуң тугун тудары – онза хүндүткел. Кажан Сочиге Олимпиада ажыдышкынында мени тук тудар кылдыр шилип алырга, чурттуң шупту спортчу элитазы соомдан чоруп олурарына дыка чоргаарланган мен. Төрзүн чуртунга ынак болуп, ол дээш кижип, тиелелгени чедип алыры – спортчу кижиге оон артык чүнү күзээр боор. Ынчангаш аныак спортчулар спортчу болгаш сагыш-сеткил акы-дуңмалышкы чоруунга каттыжарын күзээр-дир мен».

Российжи биатлонист, олимпий чемпиону Светлана Ишмуратова:

«Тываның эң кол байлаа – ооң кижилери. Тывага баштайгы минуталарымда-ла чоннуң хүндүлээчелин эскердим: тыва езу-биле ак сүттүг шайлыг, орус езу-биле дус, хлебтиг... Спорт-биле өңнүк уругларның силерде дыка хөйүнге, ЦСКА клувунуң Тывада ажиттынып турарына, республикада спорттун хөгжүлдэзинге боттарывыстың үлүүвүстү киригенивиске, дыка өөрүп тур мен. Бистиң клубтун төлээлери кайда-даа бар, Тыва ооң хажызынга артпас ужурлуг».

Ча адарына олимпий чемпиону Альбина Логинова:

«Биске көргүскен чылыг хүлээп алышкыны кайгап хан-



мадым. Кызылга турган үеviste Тываның, ооң төөгүзүнүң, культуразының дугайында дыка хөйүнү билип алдывыс, шуут кайгамчыктыг чүүлдер! «ЦСКА-Тыва» школазынга чечектелишкinnerни, спорттун чаа хевирлери немежирин, тергин чедишкinnerни база олимпийжи чемпионнары албан күзээр-дир мен».

РФ-тиң Камгалал яамызының «Армияның төп спортчу клубу» ФАА-ның начальниги Михаил Барышев:

«Тыва спортчу езу-чаңчылдары-биле бай дээрзин, Россия Федерациязының чыынды командаларында спортчу кижикчилериниң саны-биле херчилеп турар. Сөөлгү бир чижек – дзюдога Россия чемпионнадынга тыва спортчулар мөңгүн болгаш 4 хүлер медальды чаалап алган. Бөгүн Тывада спорт хөгжүп турар, аныктар хөйү-биле хаара туттунган, ЦСКА-ның кол сорулгазы – ол чедишкinnerни деткип, республиканың эрге-чагыргазы-биле чурттуң болгаш республиканың хөй салгалдары чоргаарланып төлөптиг, үрө-түнелдиг спортчуларны кижизидип, өстүрери болур».

Гандболга олимпий чемпиону, ЦСКА спортунуң хоочуну Евгений Чернышев:

«Хоорайга, республикага чылыг хүлээп алышкын, солун кижилер, утундурбас ужуражылгалар дээш четтирдвис. 101-ги төрүттүнген хүн – чараш болгаш онзагай сан-дыр. Шуптуңарга тайбыңны болгаш тыва черге чаагай чорукту күзедим!».

ЦСКА-Тыва спорт школануң баазазына спорттун дөрт углаанышкынынга – ча адырынга, хостуг хүрешке, бокс болгаш дзюдога спортчуларны белеткээр. Республикага спортчу инфраструктура хөгжүлдэзи-биле ол даңзы ам-даа немежир. Амгы үеде ЦСКА-ның структуразында 34 спортчу школа, 28 СДЮШОР база 6 ДЮСШ-та 424 тренер-башкыларның удуртулгазы-биле 14000 өөреникчилер белеткенип турар.

Клуб спорттун 57 хевирин сайзырадып (41 олимпийжи, 9 олимпийжи эвес база 7 шери-спортчу). Калининградтан Владивостокка, Североморсктан Севастопольга чедир, Россияның бүгү территориязында спортчу белеткелди чорудуп турар.

Чүгле эрткен чылын ЦСКА-ның спортчу школаларының кижизидикчилери Олимпий оюннарына, делегей, Европа кубоктарына, чемпионаттарына, бирги черлеринге болгаш өске-даа албан-езуунуң делегей маргылдааларына 255 медальдарны чаалап алган, ооң 91-и – алдын. Россия чемпионаттарына, бирги чери дээш маргылдааларга база российжи оюннарда – 791 шаңналга, ооң 320-и дээди үнелелдиң медалына төлөптиг болган.

gov.tuva.ru

Шолбан КАРА-ООЛ: «Тываның 200 аныак чурттакчылары олимпийжи чемпионнар дарганнаар ЦСКА-ның чалгынының адаанче кирген»



Тываның найысылалының төрүттүнген хүнүн «ЦСКА-Тыва» спорт школазының ажыдышкыны-биле демдеглээн.

Арат шөлүнде сценадан Тываның Баштыңы Хоорай хүнү-биле найысылалдың аалчыларына болгаш чурттакчыларына чүректиң ханызындан байырны чедирген: «Азияның төвүнде бистиң ынак хоорайывыс эрткен чылын бир чүс чылдың эргинин артаан! Бөгүн Тываның найысылалы бодунуң 101 чыл төрүттүнген хүнүн онзагай демдеглеп турар. Улуг-Хемниң эриниң маны болгаш гранит-биле шыпкан. Кайгамчык чаражы, онзагай болгаш сорунзалы-биле тускайлаң чер – Азия төвү архитектурлуг-скульптура комплекзи Кызылдың чаа ылгавыр арны апарган.

Бөгүн Кызыл онза белекти ап турар – АТСК (ЦСКА) олимпийжи курлавырның комплекстиг тускайлаттыганын элээди уруглар школазы ажиттыганын! СССР-ниң болгаш Россияның 453 олимпий чемпионнарын кижизиткен армейжи спорт школазы 200 аныак кызылчыларны хүлээп, аңаа өөредир.

Сочиге кышкы олимпий оюннарына ЦСКА-ның спорт-

чулары 27 медальдарны чаалап алган. Ам ЦСКА-ның одуруунда кирген бистиң спортчуларывыс спорттун бек чедишкinnerинге болгаш олимпийжи алдынга чедери чоок апарганынга чоргаарланып тур бис!». ЦСКА-ның удуртукчузу Михаил Барышевтиң ачызында болгаш камгалал сайды Сергей Шойгунуң деткимчези-биле элээди тыва спортчуларның күзели боттанган дээрзин Тываның Баштыңы демдеглээн: «114 спорт албан черлеринде аңгы-аңгы хар-назылыг 24 муң хоорайжылар белеткенип турар. Ол найысылалдың дөрт кезидир! Бистиң республиканың найысылалдың спортчу инфраструктуразын экижидер дээш кирип турар күжүвүс болгаш акша салышкыны оон каш катап хөй эгиттинеринге бүзүрээр мен! Беш чылдың дургузунда спорттун янзы-бүрү хевирлеринге Россияның чыынды командазынче кирген спортчуларның саны үш катап көвүдөп, 23 турганындан 62 кижичеткен. А «ЦСКА – Тыва» спорт школазын ажитканы – бистиң чуртувусту төлээлээр тыва спортчуларның санын оон-даа көвүдетсин!».

Тываның байырлалына келген Россияның спорт элитазының төлээлери: россияжи билдингир биатлончу Светлана Ишмуратованы, бобслейге делегей сылдызы Александр Зубковту, гандбол спорттун хоочуну Евгений Чернышев, ча адарының чемпиону Альбина Логинованы, делегейде биатлонгир гимнаст Алия Мустафини, шорт-трекке алды дахпыр олимпий чемпиону Виктор Ан, найысылалдың чурттакчыларын изиг адыш часкаашкыны-биле уткааннар. Чурттуң спорт маадырлары аныак спортчуларга ЦСКА-ның тугун даңгыраан хүлээп алган. Армейжи спорттун алды езу-чаңчылдарын хүндүткелде ону сагырың, «маргыла-ларда коргус чок болгаш ыйра чок боорун», «улуг тренерлерге болгаш башкыларга биче сеткилдиг болгаш шынчы, хүндүлээчел болгаш хүндүткелдиг болурун» оон даңгыраглан. ЦСКА-ның уруг-тулгазы, Россияның чемпионнары оларга байырны чедирген спортчу клубтун чараш атрибутказын тывыскаан.

ТР-ниң парлалга албан

КЫЗЫЛ 101 ХАРЫН БАЙЫРЛААН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Хоорай хүнүн байырлаар программа езугаар шупту-ла хемчеглер солун болуп эрткен, бүдүн хүн иштинде оларның шуптузунга барып четтигери-даа берге. Арат шөлүнде тургустунган улуг сценага «Бис сеңээ ынак бис, Кызыл!» деп темалыг концерт, бичии уругларның асфальтыга чугай-биле чуруктар конкурзу; спортчу маргылдаалар, флеш-мобтар, бал танчыларына мастер-класстар, оюн-тоглаалар кижичи бүрүзүнүң сонургалдарына дүүштүр аңгы-аңгы черлерге болуп эрткелзэн.

Кызылчылар ажилдап-даа, байырлап-даа билирлер. Ынчалза-даа кандыг-даа хемчег эрттиргеш, «Тыва шак-үе» деп озалдашкындан чайлаары күзеничиг. Парад оранчок озалдап эгелзэн, хүн караанга хоочуннар шуут шылап калган. Арат шөлүнге бир аныак эр кижичадаг-тергезинге улуг-биче коданнарын



клеткага эккеп, бичии уругларга тусуп чоруп турган. Ат-сывын айтырып, сонургап чугаалажыр дээримге, хоржок: «Мэрия мени ойладып тур» дээр болду. Хууда дузалал ажил-агыйын кылып чоруур кижиде бак чүл, харын-даа мактанчыг эвеспе. Ынчангаш кол-ла чүве – бо аныак кижича ажилгыр, кежээ болуп, төрзүн Тывавыстың найысылалы хоо-

райны улам сайзырадыры, чараш болдурары, арыг-сити эдилээр, ооң кудумчуларын дүрзү-хевирин ышкынык эзирик элеңейнип чорбазы, бодун төлөптиг алдынары. Ынча даштыкы аалчылар Кызыл онзазынып чанарлар.

Надежда ЭРТЕ
М.НОРБУН

тырттыгын чоруктуу

Арынны Ася ТЮЛЮШ белеткээн.

АЖЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛИ ЧЕДИИШКИНИИГ



Өвүр кожуун мал ажил-агыйының талазы-биле республикада мурнуку одуругда. Ажил-чорудулгазының дугайында кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы Сергей Норбу таныштырды. Кыдыг-кызыгаар кожуунда ниитизи-биле муниципалдыг унитарлыг 3 бүдүрүлгө бар: Сарыг-Хөлде «Чалааты», Дус-Даг суурда «Торгалыг» болгаш Саглыда «Адарган» база көдээ ажил-агый угланышкынның 6 кооператив хамаарып турар. Арат ажил-агыйлыг 36 база хууда боттары мал азырап турар 200 ажыг малчын коданнар болгаш 16 муңчу малчыннар бар. Чымыштыг ажил-иштиң үрө-түннели чылдың-на чедиишкинниг болгаш өзүлдегил.

Өвүрнүң одар-белчирилг делгемнеринде 11178 бода мал, ооң иштинде төрүүрү 4217 баш, шээр мал — 171490,

ооң иштинде төрүүрү 76718 баш, чылгы мал саны — 5374 баш, ооң иштинде төрүүр кыс бе 1948, 156 хаванның 22-зи төрүүр, база 687 баш санның сарлык бар. Мал бажының саны чылдың-на өзүлдегил болуп турар. Саглыдан «Адарган» көдээ ажил-агый кооперативи сарлык өстүрери-биле уксаажыдылга ажылы дээш «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлевилелинге кирген. 30 сарлыктың сүдүн саггаш, оон янзы-бүрү ак чемнерни бүдүргөн. Ол аш-чемин найысылалда «Сайзырал» төвүндө садып-саарып ап турар.

Кожуунуң малчыннары кыштагларын-да кажаа-хораазын септеп, кылып алган. Бо чылын Бора-Шайдан аныяк малчын Таймира Монгуш чаа эгелеп чоруур фермер ажылынга кирген. Удавас чаа трактор алып. Чон аразында бо ажылды ам-даа чорудуп турар. Сөөлгү үеде кожуунда мал ажылынче чүткүп турар аныяктар хөй. Ынчангаш аныяк малчыннарның саны чылдың-на өзүп турар. Муң баш санныг малды өстүрүп чоруур малчыннарны Тываның Чазааның деткип турары өөрүнчүг. Чыл санында оларның ажыл-ижин үнелеп, мал ажылынга хереглээр-биле машина, тракторну шаңнал-макталга берип турар. Оон-даа өске эки аргалар бар. Малчын бүрүзү бодунуң чымыштыг ажылынга шудургу, чүткүлдүг болгаш кызымаккай. Оларның ажылы чай чок-даа болза, солун-сеткүлдү номчуп, хүн энергиязы-биле телевизорну көрүп, радиону дыңнап турарлар. Үеден чыдып калбас дээш, бурунгаар басып, хөгжүп орат.

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ
тырттырган чуруктары.



УДАЗЫНГА ОРААШПАС ДААРАНЫКЧЫ

— Бистерге, төлевилелдин киржикчилеринге, бо делгем, чырык бажыңны, ооң мурнунда интернат турган, кожуунуң удуртулгазы деткимче кылдыр берген. Мону эде чаартып септээринге кожуундан 100 муң рубль көрдүнгөн. Кандыг-даа төлевир чокка деткип бергенинге даргаларывыска өөрүп четтирип турар бис. Ооң мурнунда чурттап орат бажыңымның бир талазынга дааранып турдум. Маңаа кээрге ажилдаарыңга-даа эп-тиг, таарымчалыг-дыр. Дааранылга биле чазаныр бүдүрүлгө сентябрь эгезинде бээр көжүп келдивис. Ам бир өрээлге баш таарар чер турар, удавас ажилын эгелээр боор.

— Даараныр машиналарны кайыын садып алдыңар?

— Идик-хеп даараар машиналарны болгаш херекселдерни Красноярск хоорайда улуг үлөтпүр садынга чагыткаш, оон алдым. Пес-таавы, хендир дээш, дааранырыңга бүгү-ле хереглелдерни ол-ла хоорайда «Меготкани» садындан алып чордум. Бистерге, үргүлчү барып турар садып алыкчыларынга, чиигелдегил. Пес-таавы барааннарын садып турар бир улуг садыг-дыр, 1-ги каътта янзы-бүрү пөстөр, 2-ги каътта хендирлер чүзүн-чүзүнү-биле бар.

— Чажыт эвес болза, бир барааннаарда каш акшалыг чоруур-дур силер, Анжелика Валерьевна?

— Пес аймаан эвээш кылдыр албас, дүрүг-дүрүү-биле садып алып апар. Катап-катап аай-дедир чоруп турбазы-биле, чер



аразы ырак болгай. Чижээ, ортумаа-биле 80-тен 100 муң ажыг рубль-биле барааннаар чордум. Янзы-бүрү пөстөрнү өң-чүзүнү-биле, хендирлер база аңгы-аңгы херек. Ынчангаш бараан садар акша хөй-ле болза эки.

— Даараныр бүдүрүлгеге кижилер бүрүзү ажылдай бербес болгай, даараныр мергежил база нарын. Мында уран-шевер уругларны шилип алган силер бе?

— Шынап-ла, кыс кижилер бүрүзү дааранып чорбас. Ынчалза-даа чоннуң аразында шевер уруглар хөй. Дааранылга черинге ажилдап чораан арга-дуржулгалыг Светлана Монгуш, бистерден

даарап хүлээткеш, ийи школ 40-40 пионержи кызыл галст тарны белекке бердим. Чаң аай хептиң пөзүндөн эгелеп шуптузун бодумга хүлээнип-ган мен. 1 класс өөреникчи идик-хеви 1800 рубль өртөп Солчур биле Саглы школаларындан эң улуг чагыгывыс болган. Оон-даа өске чагыгыны хүлээп ап турар бис. Куплатыларын, национал ид хептерни даарааш, найысылда «Гаруда» барааннар төвү барып садып турар мен.

— Мурнуңарда кандыг чаа сорулгалыг силер?

— Бүдүрүлгени калбарт алган болгаш, ам-даа улуг чагыгыларны хүлээп алырыңга бел бис. Ол ышкаш Хандагайты кежээки дааранылга курстар чаңгыс чер-чурттугларын өөрөдир сорулгалыг муну Ажил шагының соонда, 8 штан 10 шакка чедир бо даараныр машиналарның арты күзелдиг улусту өөрөдир. Зорип чоруурумга, кандыг-бир садып алгаш, оозу улуг болуяап-ла даараныр черлек кызыртып маңаар-дыр. Ынча бөдүүн ажылды боду даар аптар кылдыр, кежээки үеде бажың ээлериң өөрөдир, бо ону доозуптарга, шынзылгы тыпсыр бодалдыг мен. Оон боду дааранып чоруп каар. Урдарыңга идик-хепти даар алырга, бодунга эки, хөй чара дал чок болур.

— Айтырылгарга харыы бергениңер дээш четтирдир. Бүдүрүлгөңер ажил-херек бүдүнгүр, чорууңар чогуңу болзун!

Өвүр кожуунга сургакчылап баргаш, «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлевилелиниң киржикчилеринге ужурашып, оларның ажил-агыйын сонуурадым. Баштай-ла арга-дуржулгалыг даараныкчы Анжелика Седен-оол-биле чугаалаштым.

— Анжелика Валерьевна, бодуңарның ажылыңар дугайын чугаалап көрүңерем?

— Мен даараныр ажылымны 20 ажыг чыл дургузунда уламчылап чор мен. 2 чыл бурунгаар бо төлевилелге киржири-биле чааскаан ажилдап турдум. Бо чылын бүдүрүлгени улгаттырып, 4 ажылчын олутту немеи тургузуп алдым. Бүдүрүлгени калбартыр сорулга-биле Тываның Чазаан-дан 525 муң рубль түңнүг күрүнө деткимчезин берген. Деткимче акшазы-биле 6 даараныр машинаны, хеп быжар хачыларны, бус генераторун, хеп быжар столду, хемчээр херекселди саткан. Бир даараныр машина өртөз 25 муң, 5 аңгы хендирлиг херекселдин 30 муң, хөй каът пөс кезер херексел 7 муң өртөктөгү, пөс базар илириниң 25 муң рубль.

Тус чер чагыргазында

ШУПТУ ДЕМНИИ-БИЛЕ



болуп эрткен. «Чаңгыс демниг Россия» партиязындан 7 кандидат кирген турган. Өске партиялардан депшидип үнген канди-

даттар чок. Соңгулда штавын Сарыг-Хөл сумузуңуң даргазы Шончалай Базыр-оол удурткан. Ниитизи-биле сумуңуң 200

ажыг соңгукчузу идепкейлиг киришкен. Бо суурда соңгуктан 7 депутат удавас ажылын эгелей бээр. Арткан сумуларга соңгулда келир чылын уламчылаар.

Кожуунуң Төлээлекчилер хуралының депутаттары оон-даа өске айтырыгларны шийтпирлеп турар. Кожуунуң 6 сумулары күрүне кызыгаарының чоогунда чыдар. Ынчангаш өвүржүлгө кызыгаар айтырыы нарын. Депутаттар Хандагайтының кызыгаар албан чери-биле сырый харылзаалыглар. Чон-биле ажык чугааны, ужуражылгаларны, тайылбыр ажылын үргүлчү чорудуп турар. Мал-маганныг чамдык улус аът, хой, өшкүзү кызыгаарны эрттир оъттап чоруй баарга, күрүне кызыгаарын тоомчага албайн, малын сүрүп

алгаш үнүп кээр таварылгалардаа, кызыгаар эртип, чурум үрзэн дээш кеземче херзэнге онаажып турар чурттакчылардаа бар. Күрүне кызыгаарының талазы-биле күштүг хоойлу бар. Чон ону ам-даа чедир билбес, депутаттар шыдавыже тайылбырны берип турар дээрзин кожуунуң баштыңы чугаалады.

Шынап-ла, Өвүр кожуунуң девискээри Россияның, Моолдун күрүне кызыгаарын тавараан. Бо кожуунга чорааш, бодун бадыткаар документизин ап чорууру албан. Күрүне кызыгаарының чоогунда болгаш кызыгаарчылар хыналданы эргий кезири, документилерни хынап көөр эргелиг. Кожуунуң депутаттары аңгы-аңгы адыр аайы-биле хем-чеглерни эрттирип турар деп, ол немей демдегледди.

Владимир Чадамбаның тырттырган чуруу.

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө»

С-ДАРГАН ЧАЗАНЫКЧЫ



Чаңгыс суур — чаңгыс демниг Россия» партиязындан 7 кандидат кирген турган. Өске партиялардан депшидип үнген канди-

даттар чок. Соңгулда штавын Сарыг-Хөл сумузуңуң даргазы Шончалай Базыр-оол удурткан. Ниитизи-биле сумуңуң 200 ажыг соңгукчузу идепкейлиг киришкен. Бо суурда соңгуктан 7 депутат удавас ажылын эгелей бээр. Арткан сумуларга соңгулда келир чылын уламчылаар.

Кожуунуң Төлээлекчилер хуралының депутаттары оон-даа өске айтырыгларны шийтпирлеп турар. Кожуунуң 6 сумулары күрүне кызыгаарының чоогунда чыдар. Ынчангаш өвүржүлгө кызыгаар айтырыы нарын. Депутаттар Хандагайтының кызыгаар албан чери-биле сырый харылзаалыглар. Чон-биле ажык чугааны, ужуражылгаларны, тайылбыр ажылын үргүлчү чорудуп турар. Мал-маганныг чамдык улус аът, хой, өшкүзү кызыгаарны эрттир оъттап чоруй баарга, күрүне кызыгаарын тоомчага албайн, малын сүрүп

сандайлар, орун-дөжек, бичири суй-белектер дээш, кандызындаа чазап кылыр.

Чазаныкчы кижиге эң кол чепсек—хаарыылдаар, хемчээр, дилдирер дээш, оон-даа өске херекселдер чугула херек деп чүвени оочугаазындан билдим. Ыяшты хаарыылдаар столдун өртээ 48 муң рубль болур, чазаныр херекселдин база-ла оон кудулавас диди.

Ажылгыр, кежээ кижиге ажыл чок олуруп шыдавас дээр чеп. Алим Бүрүткелович база анаа олурбас, узанып-чазанган олурар. «Ыяшты кайыын алырыл» — деп айтырымга, чамдызын Кызыл хоорайдан садып ап турар болду. Аргалыг болза, кургай берген чымчак ыяш херек, өл ыяшты кургадыр херексел база херек апаар. Шевер кижиге болгаш чазанырынга херек ыяшты база кончуг таптыг шилип алырга эки. Билбес кижиге болза, душкан-на ыяшын садып алыр боор.

Аныяк сайгарлыкчы бо чазаныр ажылының угланышкынын тергиин эки билер болду. Тайылбырлай бергенде, тура дүшпес чугаалаар. Бо хире ажылгыр, шевер оолдарның төлевилелде киржип турары өөрүнчүг-дүр. Ол бодунуң чазап, шеверлээн кылыгларын найысылалда эртип турар делгелгеге салып, киржир сорулгалыг.

ЧАРАШ АЯЛГАЛАР КУТТУЛУП ТУРАР



Хандагайтының уран чүүл школазының директору Айыраа Ооржак

Хандагайтының Ирбен-оол Тюлюш аттыг музыка школазында бо чылын 187 өөреникчи хаара туттунган. 2014-2015 өөредилге чылында 181 уруглар барып турган. Школада үрер-хөгжүм, чадаган, хореография, хөөмей, чурулга, ниити ыры, бызаанчы, гитара, фортепиано, баян класстарында сонугралдыг уруглар хаара туттунган. Амгы үеде школы аныяк хореограф башкы Айыраа Ооржак удуртуп турар. Салым-чаянныг уруглар школазында 16 башкы бар. Оларның аразында арга-дуржулгалыг башкылар аныяктарга чагыг-

сүмезин берип турар.

Музыка школазынга 37 чыл бараан болган ниити ыры башкызы Ольга Монгуштуң өөреникчилери республиканың аңгы-аңгы булуңнарында хөгжүм талазы-биле специалистер болуп ажылдап чоруур. База бир хоочун башкы Алексей Комбу үрер-хөгжүм өөредип, 27 чыл ажылдаан. Бызаанчы класын Уран Тюлюш 18 чыл башкылап келген. Өөреникчилери — республика чергелиг мөөрейниң киржикчилери. Оон ыңай база бир уран талантылыг аныяк башкы — Алдын-Байыр Хертек. Алдын-Байыр Севээн-оолович уругларны чадаганда өөредип турар. Ол уран чүүлге ажылдаа-ла, 21 чыл четкен. Уруглар өөредип ажылдаа-ла, 6 чыл болган. Класында 3 өөреникчизи Дая Хертек, Чимис Тулуш база Диана Куулар чадаган биле фортепианода ойнап олурлар. Чадаган класының 5-ки классчылары келир чылын доозар, Хандагайты школазының 7-ги класының өөреникчилери деп, башкызы тайылбырлай-дыр.

Аныяк удуртукчу Айыраа Ооржак 6-8 харлыг уругларны танцы талазы-биле белеткел салбырынга «Хореографияны өөредири» деп чаа программаны боду ажылдап кылгаш, өөредип эгелзэн дээди эртемниг аныяк хореограф. Фортепиано башкы-



Үрер-хөгжүм башкызы Алексей Комбу.



Бызаанчы башкызы Уран Тюлюш.

лары Шеңне Донгак, Гита Хертек, хөөмей башкызы Мergen Куулар, чанзы башкызы Айдыс Кыргыс, домраның Буян Чажын-оол, база гитара класының аныяк башкызы Дамба-Доржу Кара-Сал бо өөредилге чылында ажылдап келген. Оон-даа өскелер хоочун башкылардан чыда калбайн, шудургу ажылдап турарлар.

Хөгжүм херекселдери-биле ТР-ниң Культура яамызы хандырып турар. Ынчалза-даа эрги херекселдер база ажылгала да бар. Музыка школазының өөреникчилери республика чергелиг мөөрейлерге удаа-дараа идепкейлиг кирип, шаңнал-макталга төлөтпиг болуп келген.

Музыка школазынга кире бээр-ле, чараш аялгалар дораан-на дыңналып кээр. Ажылдап оор класстары арыг-силиг, дерип кааны шевергин көстүр. Шупту чурум-чыскаалдыг, корум-чурумнуг, аян-шинчилиг чорду.

Өвүр кожуундан материалдарны болгаш чуруктарны Ася ТЮЛЮШ белеткээн.



Уран чүүл школазының өөреникчилери.

АМДАННЫГ АЪШ-ЧЕМНИГ «ДОЛААН»

Кожуун төвүндө даштындан көөргө-ле, шевеги туттунган бажың бар. Ол дээрге «Долаан» хөй-ниитиниң чемненилге черидир. Мону тус черниң чурттакчызы, культура адырынга ажилдап чораан Чойганмаа Монгуш сентябрь эгезинде ажилдадып эгелзэн. Чойганмаа Николаевнага дуңмалары Долаана, Сурмаа дузалажып, аъш-чемин кылчып берип турар.

Кире бээрге, кончуг шевеги дериттинген. Стол, сандайла-

рын эптиг тургузуп каан, кандыг-даа артык чүүл чок. Ханада чуруктарны «Черно-белая Тува» деп номдан алган. Төөгүнүн чуруктарын көөргө, дыка солун, 1897, 1900 чылдың эгезинде кыс уругнун, 1945 чылда бичии уругнун чуруктарын хоолааш, азып каан. Бо тывызык дерилге чурукчу Сурмаа Хертектиң деп, ээзи чугаалай-дыр.

Мында аъш-чемниң янзы-бүрү дээжизи шупту бар. Тыва национал чемден эгелзэш, амгы

үениң пиццазынга чедир. Хөй-ниитиниң чемненилгезинге улуг-бичии чоннун чурумун бедик тудар дээш, мындыг ажилды эгелзэн. Кире бергеш-ле, аъш-чемин чагып кааш, манап оор. Оочурлап турбас, дыштанып, телевизор көрүп олурар. Чагыг езугаар кириген аъш-чемни изии-биле дораан эккеп бээр.

Чойганмаа Монгуш культура ажилдакчызы кижиге болгаш, чоннун корум-чурумунг болурун күзеп турду. Моон-даа

соңгаар бо ажылын калбартыр сорулгалыг, ам-даа чедир кылыр ажилдар хөй. Маңаа хереглелдерни Новосибирск хоорайдан чагыдып турарын база немей чугаалады. Кожуунда эң арыг-силег, шевеги чемненилге чери деп чүүлү, чаңгыс чер-чурттугларын билеп алдым.

Бис чеде бээривиске, ийи аныяк моол оолдар олурлар. Олар боттарының төрзөн дылында чугаалашкан, бирээзи бичии-ле тывалаптар, повар

ооң-биле аай-дедир жир-даа, чугаалажыр-даа кожуунга моолдар үзүп боттарының суурунда деп турар улус. Өвүржүлөр моол өңүктөрүнге чачып калган. Ынчаарга, тыва-суур Хандагайты, тыва-чемненилге чери «Долаан» деп мынчаар чугаалаар частырыг турбас. Чойганмаа Монгуштуң бо ажил-хөрдү дап чоруй баар дээрзинге болгаш эки тала бар-дыр. Ася ТЮ

ӨВҮР ЧЕРНИҢ ЭЗИРЛЕРИ

Өвүр чары Тываның ховар дээн мөгелериниң чурту. ТАР мөгези Сүрүн-оол Куулар, ооң оолдары Даш-оол, Шагдыр-оол Кууларлар Тываның улуг-улуг байыр-наадымдарына хөй удаа шүглүп, үжүрлежип чорааннар. Сүрүн-оол Кууларны Дус-Даг чону хүндүлөп, анаа-ла «Начын» деп адаар чораан.

Ол ышкаш Казакин Доржуну бүгү Тываның хоочун мөгелери эки билерлер. Ол таварышкан онаан авый-шавый теппишаан, удурланыкчызын чая тудуп кааптар боорга, аңаа Шалыыр-Доржу деп мөге шоланы берген.

Бо хүнде Өвүр кожууннун төвү — Хандагайтыда стадионну ооң адын мөгелериниң, Казакин Ойдунаевич Доржу аттыг стадион кылдыр адап каанынга кым өөрүвес боор.

Өвүр кожууннун партия, советтер органның хөй чылдарда ажилдап чораан, пенсияже үнер бетинде Өвүр кожууннун күсөкчи комитетин удуртуп чораан Маадыр-оол Монгушевич Данзын акым Өвүр черниң база бир ат-алдарлыг начынының дугайында меңээ мынчаар чугаалап бергенин бөгүндө дег сактып ордум.

— Мөге Даржай 1901 чылда төрүттүнгөш, чеден ажыг харны чурттааш, чырык өртемчейден чарлып чоруткан. Ол он алды харлыындан эгелеп сумуларга, кожуунга, кожа-хелбээ чыдар Моолга болгулаан хүрештерге доктаамал кирип, аңаа бо-ла шүглүп, үжүрлежип чораан.

Даржай Монгуштуң төрөлдери Чөөн-Хемчиктин Бажың-Алаак, Кулун-Дүжер ол ынчаар чурттап чораан дээр чүве. Бир-ле чайын Даржай Кулун-Дүжерге бир акызының аалынга чеде бээрге, бир бай-шыырак кижиниң ажилчын ады малгаш-ка дүже берген, чүгле бажы биле кудуруу көстүп чыткан-дыр. Кожа чайлап турган аалдарның улуг, бичии эр кижилери чыгып келген, ол-бо талаларындан ыяштар-биле быралаан, аргамчы-биле баглап алгаш, тырткаш, чадажып-ла турганнар.

Даржай Монгуш кожазы ол улуска чедип келгеш, көрүп туруп-туруп, аъттың хөрзөндөн болгаш белинден баглап каан аргамчыны кончуг кичээнгеилгип тыртып шенегилзэш, хенертен дап берген соонда, аътты малгаштан ушта көдүрүп келген. Көрүп турган улус боттарының карактарына бүзүрөвейин барган дег удур-дөдир көржүп туруп-туруп, тарап чангылапкан — деп, Маадыр-оол Монгушевич хөөрөп орган чүве.

Тываның Улустуң чогаалчызы Степан Сарыг-оолдун бир шүлүүнге мындыг одуруглар барын сактып ор мен.

Даржай мөге девип үнгөн, Дагның эрес эзир-ле...

Ам бодап оорарга, чогаалчы бо шүлүүн бодунуң чаңгыс чер-чурттуу — мөге Даржайга-даа тураскаадып бижзэн чадавас.



Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, Хандагайтыда тыва хүрештин национал школының тренери, Тыва Республиканың Начын мөгелери Алексей биле Андрей Монгуштарның ачазы, тренери Алексей Базыр-оолович Монгуш биле Өвүрнүн хоочун мөгелериниң бирээзи Буян Дүвөндөй олар.

База бир мөге Сүрүн Чамбал-оол мөгениң чаңгыс чер-чурттуглары — өвүржүлөргө аңаа «шаңнаан» мөге шолу ады «Көндөй Чамбал». Анаа-ла Көндөй деп адаарлар. Көндөй деп чүге адаанын улуг назылыг хоочуннардан дыңнаарга, хөрээ, эгиннери аажок улуг, делгем боорга-ла боор, база-ла чоннун, көрүкчүлөргө тывышкан ады ышкыжыл дээр чораан.

Ооң соонда 70 чылдарның ортаа үезинде база бир аныяк салгалдың мөгелери Өвүрге өзүп келген. 1973 чылдың республика Наадымының хүреш маргылдаазына 64 мөге хүрешкен. Аңаа мооң мурнунда кымга-даа билдинмес, аныяк мөге, Улан-Удэ хоорайның харылзаа техникумунун 4-кү курузунун сургуулу, Өвүр чурттуг Кара-оол Шагдыр шүглүп үнгөн. Ол чемпион ат дээш хүрешке Каа-Хем кожууннун мөгези Владимир Кенденни октаан. Ол чылдан эгелзэш-ле, Кара-оол Шагдыр спорттун национал хевирлеринге Сибириниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүн улустарының чыл бүрүдө чаңчыл болган эр-тип турар спартакиадаларына тыва, бурят хүрештерге бодунуң деңизинге бири черлерни ээлеп турган.

Кара-оол Шагдыр 1977 чылда база республиканың тулган чемпиону илередир хүрешке шылгап үнгөн. Ол чылын 64 мөге хүрешкен. Хүндүскүнүн ийи шак чедип турда, «Хүреш» стадионнун олуттарын чон шагда-ла долдур ээлепкеш, хүрештин эгелзэрин четтикпейн манап олурганнар. Баштайгы салыглардан эгелзэш-ле, демисел шыңгыы болган. Ындыг болбас-даа арга чок, чүге дээрге Тываның эң-не шыырак дээн мөгелери чыылган болгай.

Бешки салыгга чедир хоочун-даа, аныяк-даа мөгелер боттарының онагларын октап алгылаан, амдызында кымның шүглүрүн, үжүрлежирин баш удур чугаалаары берге. Алдыгы

салыгда Өвүр районнун күш-культура болгаш спорт комитетиниң даргазы Кара-оол Шагдыр, республиканың «Спартак» эки тура спорт ниитилелин даргазы Владимир Биче-оолду, «Тиелелге» совхозтун агроному

мергежилдиг, ооң аргаларын эки билер, аваангыр, күштүг аныяк мөгелер көрүкчүлөргө кичээнгейин хаара туду бергеннер.

Өвүрнүн «Коммунизмче орук» совхозунун зоотехниги 25 харлыг Андрей Семис биле ооң чаңгыс чер-чурттуу 22 харлыг, Хандагайтыда уругларның спорт школының тренери Орлан Кызыл-оол олар боттарының онагларын саадал чокка октап ап турганнар.

Бирги, ийиги черлер дээш хүрешке Орлан Кызыл-оол биле Андрей Семис олар иелээ артып калгаш, аразында хүрешкеннер. Оларның кайызы-даа аргаларын эки билчир болганындан хүрештин эгезинде бот-боттарына дыынмай турганнар. Ооң соонда Андрей бир дап бергеш, эжиниң эгин соодаандан алгаш, карак чивеш аразында кандыг-бир арганы ажыглаар бодаан. Ындыг-даа болза эжиниң деңзизи аар, улуг, делгем болганы-биле арганы ажыглап шыдавайн баргаш, октаган. Ынчангаш ол чылын Өвүрнүн аныяк мөгези Орлан Кызыл-оол шүглүп үнгөн.



Начын мөгелер: Айдың Очуржап, Сылдыс Монгуш, Отчугаш Тежик, Александр Хуурак.

Александр Монгуш Каа-Хем кожууннун мөгези Даш-оол Салчакты октаан.

Бирги чер дээш хүрешке Кара-оол Шагдыр биле Александр Монгуш олар ужурашканнар. Бо удаа база Кара-оол Шагдыр шүглүп үнгөш, тыва хүрешке ол чылдың республика чемпиону болган. Ынчангаш ол республика наадымдарына ийи катап шүглүп үнгөн.

1985 чылда Ада-чурттуң Улуг дайынына совет улустун Тиелелгениң 40 чылоонга тураскааткан республиканың бири чери дээш маргылдаазына 64 мөге хүрешкен. Баштайгы салыгларындан эгелзэш-ле, хүрешке

Назы-хар аайы-биле алгаш көөр болза, дараазында салгалдың мөгелери Донгак Бүрбү азы чон аразында алдаржаан ады Бүрбүлдей, Дүвөндөй Николай, Саая Чаш-оол, Мадон, Чараш-оол, Чыргал-оол Монгуштар (үш алышкы), Куулар Анай-оол, Куулар Алексей Седенович, Куулар Алексей Доржукаевич, Куулар Даш-оол, Сембири Көшкендей, Ажы Архимет, Донгак Владимир, Куулар Павел (Дапыл), Семис Андрей биле Семис Алексей (алышкылар), Ондар Василий, Эрес-оол Монгуш, Кызыл-оол Орлан болгаш оон-даа ыңай Комун-Доржу Анатолий, Куулар Чүргүй-оол, Дүвөндөй Буян, Базыр-оол Алек-

га тураскааткан «100 чыл эң-не шыырак мөгелери» адаан 306 мөгениң хүреш мөгениң санынче кирип хүреш мөгези деп бедик чедип алган мөгелерини чоргаарал-биле адап болулу аныякларының соонга, өзүп оор аныяк мөгелер Алдын-Сай Одай, Сайын-Бай Дүвөндөй, Каң-Демир Ноң Аңгыр Куулар, Айбулат Кууларны болгаш өскелериниң хүрешке сонугралдыглар билерлер. Өвүр черниң шыыра мөгелериниң саны уламчылаашаан...

Владимир ЧАДАМ Авторнун тырттырган чурттуу

СУГ-ДУВУНУҢ УРУГЛАРЫ

Суг-Дуву. Чараш ат аа! ырга-ла, арыг, кылаң суг иде эштип чоруур бичии алындырар. «Ол чер кайда чүве ирги?» деп айтырар силер. Ол мээң болгаш бичимелге ады кирер берини ада-өгбенин чоруур. Ооң турар чери Бай-кожуунун төвү Тээли ырак звес, үш азы дөрт етр черде чыдар арыг иш-оймалык чер. Шынап-ла, ек черге шаанда Хемчик терең чери-даа агып чадавас. Ол бистиң бичимелге кыштап чораан ыйгылак, дек белең кижиге эскербес, шала чажыт лду. Ийе, долгандыр чажыт-даш бүргээн, кыжын ыну дошталы бээрге, ыган суггарар, суун ижер илуг.

ыдың-на ол черни дагып бичимелден бээр ам беш еткен. Бо чылын база-черни дагыр дишкен арай эвээш санныг кижиге бердивис. Ында база ааннар-ла хөй болган: хоорайдан кээп тур-кижи келбейн барды. ың аразынга кээр турган оолдарның ийизи ам аравыста чок. Айыыл-таварышкан МИ-8 вер-хоораннар-дыр ийин.

түртөн туруп кээримге, налугур, даамай чаъс тухун болду. Ындазын-те кударанчыг кончуг, көөрге, муңгаш-ла чүве, ва чырыш дээр дыдык мыдыралдан ажыт ки-уй барган оолдарынга чериниң бойдузу хому-лтергейлеп турганы ол

ол Суг-Дуву деп ча-аннның ажы-төлү-биле ылыңар: мен билип кээ-нам мени авамның ава-ган-авам сугга бо-ла таппарып каар. Ол-ла луушкуннарны арай кытыр-дыр мен. 1959-60 үези боор деп бодай-ы. Элээн каш өглерлиг эрзин чарт сактыр мен. ылерниң улуг-ла ээлери авам ышкаш херээжен Мээң кырган-авамны ыйыжы Намзырайовна улуг таңдагар думчук-и-ле кончуг херээжен Шоолуг улуг ыт чок, ын чаңчап, аттынып черле сагынмас-тыр рган-авамның өөнге ээн угбазы, караа буу-ен кырган-ававыс база эрган. Ол караа көрбес де үргүлчү иштенир, р, шевери кончуг кижикске ине-ле сыпаткан дыг кижиге. Чүң эжери к. Чээп-аргамчыны ша-ес эжип кааптар.

ин-ачавыс ынчан-на чок ызыл-душтап айттанга-евирлиг. Улуг улус ону Маңнай» дижи чора-ның кады төрээнери: ы Норбу-Сүрүң, ажы-ту кыстар — беш кыс: алья, Роза, Лора, Рада. база чок болган уруг өскези шупту-ла Санкт-та-ла чурттап чорлар. кыл-агы, чуртталга

эки-ле бооп турар боор ийин оң. Бичии чаштары-ла орус дылга өөренир, оочур чок уруглар сады алыр, оозу эки чорду.

Ооң адаа Катаңгы даай-авам. Чаңгыс оглу Хүлер-оол, элээн үжен харакаш, бодунуң уун тып, малын малдап, өстүрүп чоруу-ла барды ол. Уругла-ры, күдээлери-даа шору эртем билигилг болдулар. Үш кызы, бир оглу ону черле кырырга азыраарлар-ла боор деп бодай-дыр мен. Даай-ававыс, ол-ла черге, Суг-Дувунге честевис Со-лагай-биле танышкан улус-тур. Авазы ам чок-даа болза, Хүлер-оол адазы, ооң Барыын-Хемчик-те чурттап чоруур төрелдери-биле эдержи, үнчүп-киржи-ле чоруурлар-дыр.

Ооң адаа мээң авам Окчаа Маңнайовна (ону ынчаар адаза, чер-ле ажырбас) бүгү назы-нында ачам-биле, Хүрөң Бена Салчакович деп кижиге (Вениа-мин деп чараш орус атты ол шагның төрүттүнген херечилел кылыр даргалары-ла бодунуң күзели-биле бижип турган чүве боор ийин оң, Феня, Бена, Пене деп аан), хөй-ниити малын мал-дааннар. Шаңнал-макталы-даа арбын. Ававыс бир-ле черге «даргалаан» турар, район, суур-даа депутаты бооп чораан, улуг хуралдарже делегаттар, идеп-кейлиг кижиге дийин але. Менде база ооң ханы элээн агып турар хевирлиг чорду. Бис кады төрээң ийи кижиге бис: менден биче оол дунмам Мergen бар. Ол Кызыл-да бербек садыглыг. Оозу-биле амыдырап турар кижиге ол. Ажы-төлү база ооң ачызында-ла өөренип, эртем-билиг чедип ап турлар. Чогуу эртеми зоотехник кижиге болгай. Ажы-төлү база ар-бын — үш кыс, бир оол.

Авам сугнуң хеймер дуң-мазын Өнер-оол дээр. Ол даа-йывысты кырган-авам азыраан. Казахстанга училище доозуп ал-ган, черле бот-идекейи шыырак кижиге. «Найырал» салбырынга комсомолчулар-даа удуртуп турду-ла, кожуунга кадыг ба-гай улустар база даргалады. Колдуунда-ла трактористеп чо-раан. Уруглары дөрт кыс, чаңгыс оол. Оглу Артыш: «Ачам хөөкүй мени шупту чүвеге өөредип каан, бодум башкарлып чор-ла мен» — дээр кижиге болду. Ооң алызында чүве кыла бергенде шеверин кижиге кайгаар. Бажың-балгады-даа, машиназы-даа чурум чыскаалдыг, тас-ла-дыр.

Ам дараазында өгбелериниң угун-дөзүн көрээлиңер. Салчак Самдан Шириевич биле Хер-тек Дашнам Шывыковна дөрт ажы-төлдүг: Чылбаш, Чыман-оол, Калгаш, Хөкпеш. «Бис-тиң аттарывысты лама-баш-кы адаан чүве дээр чораан» — деп, Калгаш угбай сактып орду. Бо чылгы дагылгага назы талазы-биле улугларывыс-ла Калгаш, Хөкпеш угбашкылар кириштилер. Үстүнде адааным угбашкыларның оол дунмазы Чыман-оол он үш харлыын-да кудай үнүнден чок болган. Артканнарының ажы-төлү эңмежок, бүдүн арбан-даа аш-кан. Угбашкыларның эң улуу Чылбаш Самдановна биле Мат-пак Күжүгетович бо өг-бүлениң ажы-төлү шупту он бир кижиге: Белек, Каң-оол, Олча, Люба,

Володя, Гена, Галя, Лора, Адар-оол, Шолбан, Ужар-оол. Бо өг-бүледен хөйгө билдингир, ат-алдарлыг ажы-төлдер база үнгөн. 11 ажы-төлдүң аразында кандыг эртемниг кижилерни чок дээр. Оларның чамдызын адаарга мындыг: Норбу Лариса — чогуу дооскан эртеми фар-мацевт, Бай-Тайга кожуунуң төөгүзүндө бирги даш чонукчузу херээжен кижиге, Россияның Чу-рукчулар эвилелиниң кежигүнү. Россиядан дашкаар Англия, Америка диптерге-даа бодунуң кылган ажилдарын делгеп, чоң-га көргүскөн.

Эвээш санныг кижилер-ле агаарга ужар техника башка-рып чоруур болгай. Ол тускай мергежил, салым-чаян-дыр. Бо аймактан ыңдыг кижиге Адар-оол деп оол төрүттүнгөн. Бай-Тайга кожуунга республиканың малчыннарының Наадымы бо-луп турда, Найырал суурнуң калбак шыгынга Тыва Респу-бликаның Чазак Даргазын эккел-геш, күчүлүг МИ-8 вертолётту мырыңай байырлал болган черден ырак звеске хондуруп-тарга, улуг, аныяк магадап, көрүп турдуvus. Оглу Шолбан-дыр че, шыырак дээр чурукчулар санын-че кирип турар. Ооң бир чуруу Алдан-Маадыр аттыг чурт-шин-чилел музейиниң фондузунче кирип турар деп билер мен. Ол чуруктуң адын сагынмайн тур мен, ынчалза-даа бир-ле сеткүүлге көргөн мен, бүрүн чепсек-херекселдиг дайынчы, дайындан эеп келген, Тыва чур-тун бедик черден харап олурар чораан. Онзагай чурук-тур деп көөр чордум. Любовь Матпаков-на адазының эргелекчилээни «Тээли» совхозтуң «Ээр-Хавак» сүт-бараан фермазының «ша-лыпчы комсомолчу саанчызы» деп атты эдилеп, хөй чылда ал-даржыды. Ам-даа ол черде хуу-да малын ажы-төлү-биле азырап амыдырап чоруур. Дагылганы чыл санында бир-ле бөлүк ха-рыылап эрттирер. Норбулар харыскалгалыг бир чылын оюн-тоглаага шаңналдар кылдыр Шолбануң чураан чуруктарын тыпсып турар чораан.

Калгаш Самдановна биле Семис-оол Седен-Дамбаевич Хертектер оларны база таныш-тырайн. Херээжен улустар-ны баштай адап турарымның чылдагаанын номчукчу билип-ле тур боор. Чүгө дээрге, бо бижимелдиң кол маадырлары олар бооп турарлар-дыр ийин, але. Калгаш угбай бүгү назынын-да Бай-Тайга кожуунуң иштиги херектер килдизинге бухгал-терлеп ажилдаан кижиге, а өөнүң ишти акый районнуң хере-лекчилер ниитилелинге шаңнал-макталга чедир ажилдаан. Кал-гаш угбай: «Авам кончуг хөй ангор өшкүлүг кижиге, ол өшкүнүң дуку биске база келген, малдап чораан бис» — деп чугаалады. Калгаш Самдановнаның чугаа-зы-биле алырга, Суг-Дувунге чурттап чораан кырганнарның малының кажаларын черже кирип каскаш, кырын шеденеп каан. Ындыг кажаа кыжын кончуг чылыг болурун тайылбырлады. Ол чуртта эрги кажаларның орнунда ам-даа ыйгылак черлер илдең көстүп чыткылаар. «Ын-чангы өшкүлүгүң томааннын.

Эдекке суланы уруп алгаш, бир өшкүгө чидирткеш, идиптер. Дараазында бир өшкү чиир, ху-наажып-даа турбас» — дидир. А чыжыргананы шоодайларга арыг иштинге кактааш, ол-ла черинге кааптар, кажан хереглей бергеш, барып шанактап алыр, эки үе турганын база сагынды-лар. Мен база сактып тур мен, чыжырганалыг шоодайларны өг даштынга салып каар, чиксей бергеш-ле, үне халааш, аякка уза шаап алгаш, чиир турдуvus.

Калгаш угбай сугнуң ажы-төлү база-ла эртем-билигилг кижилер: Славазы — зоотехник эртемниг, ам хуу сайгарлыкчы, Витязы — аңчы-өлүк агентизи кижиге, Колязы өрт шугумунга дар-галап ажилдаан. Ам бо хүнде өөнүң ишти Айлаң-биле мал-маганын, ажы-төлүн азыраа-рындан аңгыда, акый берген ада-иезин кол азырап чоруур улус ол. Уруу Сайлык — Кызыл хоорайда хуу сайгарлыкчы-бух-галтер.

Ам бо-ла угбашкыларның бичиизи Хөкпеш Салчаковна — Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажил-дакчызы. «Мен Барыын-Хемчик чурттуг кижиге-ле болгай мен» деп, бо угбай чугаалап орду. Ону аныянда-ла ол чер-чурттуг честей-оол кудалап апарган чүве-дир, ол олчаан-на ында турумчуп чурттаан. Беш ажы-төлүн база аңаа божан. Монгуш Степан честевис-биле оларын шуптузун эртем-билигге чедир-ген. Бо хүнде оларның аразында черле кыдыг кижиге чок, мал-маганын азыраан, хууда сайга-рылган чурттап чоруурлар. Улуг оглу Монгуш Александр — инже-нер-техник. Көвей картошканы тарып өстүргеш, чонунга садып, уруглар албан черлерин база хандырып турар сайгарлыкчы.

Монгуш Роман Степанович Москва университетиниң күш-культура салбырын дооскан. Тыва Республиканың барыын кожууннарындан Дээди Совет депутаты кылдыр соңгудуп чо-рду. Чоннуң бүзүрели хүндүткелги звес болза, ыңдыг чедиишкин база аңаа келбес-ле болгай.

Монгуш Радик — Дивно-горскиниң арга-арыг техникумун дооскан, ам Кара-Хаакта 1000 ажыг мал-маганны азырап, өстүрүп чоруур арат, ооң дуза-лакчызы, дуңмазы Алик про-фессионал-техниктиг училище дооскан. Угбашкыларның эң хей-мери Алимаа школа дооскаш, чок болганы харааданчыг.

Ам база бир өгбениң дугайын бижирин оралдажыйн. Саглай дээр кырган-авай. Чүгө дээрге бо кырган-авайның төөгүзүндө арай билдинмес чүүлдер хөй бооп турар. Уруу Дарья Оюн-ооловнаның чугаалап турары-биле алырга, кырган-авазы хам кижиге чораан болду. Ол үеде хам кижилерниң дугайын хөйну чугаалавас ыңдыг турган үе-дир ол. Ооң уруглары: Ыт-Кара, Сар-гы. Ыт-Караның уруглары: Да-рья, Коля, Миша, Мая. Оларның шуптузун «Доруун-оолдар» ди-жир чүве. Оол чүвелери кончуг чараш, дыдыраш баштыг, кара, кара оолдар. Үргүлчү балды туткан бызаңнаан, чазанган чоруурлар. Кончуг шевер улус. Чеже кижиниң бажың-балгадын

тудушпаан дээр! Оларны бөлүп башкарып-ла чоруур кижиге — угбазы Дарья Оюн-ооловна. Бичии чаштар башкызы, Тээлиде «Чаптанчыгбай» ясли-садты хөй чылдар иштинде удуртуп чоруур эргелекчи. Дарья Оюн-ооловна: «Бистиң бичии тургаш, чунгулаар черивис бо-дур» — дээш, элээн бедик хавак черге чедирди. «Алгыны салгаш ба-дыптарга, чүгө сыг дээр чер-ле болгай» — дидир.

Саргының уруглары: Таня, Чечек, Володя, Сарыг-оол. Олар шупту-ла Кызыл хоорай ол ын-чаар чурттап турар боорлар. Черле ыңдыг-ла болгай, улуг-лары кайнаар углай чурттаар-дыр, а бичилери база оларны эдерер, аңаа барып өг-бүлө тудуп чурттаар аан.

Салчак Сендажы Дамбийов-на деп адаар бир кырган-ававыс база-ла бо Суг-Дувунге чурттап чораан. Ооң төөгүзү мырыңай солун кижиге. Адазы Моолдан Көп-Сөөк хүрээзинге чаладып келген Самдар-Кешпи деп аттыг Салчак Дамбий деп эмчи-лама башкы. Кырган-ававыс чээрби дөрт катап божан. Уруглары артпас, бичиизинде-ле бүрлүп калыр боорга, Зина деп уруун кады төрээни Донгайга азы-рандаа бериптерге, дириг арт-кан. Зина Арапчыттарның хөй ажы-төлүнүң аразынга ол өгнүң уруу бооп өскөн. А бо кырган-нар боттарының төрели Успун Салчак биле Хертек Шаңгыр олардан Даңзы дээр оолду боттарынга эккел азырааннар. Сендажы кырган-ававыстың база бир кады төрээни Мин-чи деп оол чүвезинден Чыгар деп кыс уругну база азыраан. Оларның азыраан адазы Кунгаа ирей судур, дептер билер лама-башкы кижиге чораан хевирлиг чорду. Оглу Даңзыда арткан судурларын алып, көрүп олур-ганын, кожа чурттап тургаш, каш-даа көргөн мен. Ам ооң чаңгыс уруу Радада-ла ол көвей судур шыгжаттынып арткан боор деп бодаар-дыр мен. Сендажы кырган-ававыстың шолга ады-«Белиңчи». Белиңчизи-ле кончуг кижиге. Аныяанда узун курттан корткаш, ынчап барган деп улуг улустуң чугаалажып органын дыңнаан мен.

Бо төөгүнү кысказы-биле би-жиirimге мындыг-дыр. Дагыл-гада кара суг бажынга Тээлиде хүрээвистиң башкызы Монгуш Сүрүң-оол башкы кончуг-даа чаъстап турда, номун номчуп эгелээн. Оон кезек болганда кудай-дээр-даа аяскан. «Бойду-зуvus арылганып, чунуп каапты, бүгү-ле багай чүүл ыңай-ла турзун, үнүш-дүжүт элбекшизин, үре-садывыс амыр-тайың-на чурттап чоруур болзун!» — деп күзеп, йөрээл салдывыс.

Сактырывыска бо кодан-девискээрге чурттап чораан өгбелеривис, төжектер баш-тарында оргулапкан, бисти көрүп, чашкан, чиген чемивисти үлежип, сартыктажып чип-даа турганзыг. Бо чуртту ээлеп, мал-маган азыраар ажы-төл база мынча хөй чоннуң аразындан төрүттүнер-ле боор деп күзеп, йөрээл артывыс.

Наталья САЛЧАК.

Тээли суур.

«ФОРСАЖ» сады даштыкы машиналарның артык кезектерин чиик өртөккө үзе садып турар. Ол-ла садыг иштинде чаа өөредилге херекселдерин болгаш идик-хеп аштап чуур порошок, саваң аймаа садып эгелзэн. Өртээ дыка чиик.

Адреси: Дорожная кудумчузу, 4 дугаар бажың, хем чары.

Харылзажыр телефону: 8-923-265-75-82



Телевирлиг үндезинге парлаан.



УАЗ автомашинага артык кезектерин

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өртээниң 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная кудумчузу, 115,
(2 дугаар каът) Тел. 8(394-22)-6-60-40,
8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ИНН170108166930

Телевирлиг үндезинге парлаан.



Общество с ограниченной ответственностью
торгово-производственная компания «Арболит» реализует:

• Мини-АТС, телефония
• Охранно-пожарная сигнализация
• Система контроля доступа
• Структурированная кабельная сеть
• Видеонаблюдение
• Электромонтажные работы

• Арболитовые блоки
• Огнезащитные покрытия
• Арматура
• Стеклопластиковая
• Наливные полы
• Теплые полы
• Базальтовая фибра
• Пропитки для бетона
• Строительные работы

ул. Оюна Курседи, 54, т.: 8(39422) 3-70-11, 8-983-516-07-88, 8-923-397-42-77

ЧАРЛАЛДАР

Чадаана хоорайда Комаров кудумчузу, 1 кв 1-де Дус-Даг дузун садып база хой дүгүңге, инек кежинге орнажып, хүлээп ап турар. Инек кежи чаа болгаш эки дүрүп каан болур.

Харылзажыр телефону: 8-923-268-82-58.

Документилерлиг бичии сумка чидиритивис. Паспорт С. Н. Монгуштуң адында. Эгидип бээрин дилевдивис, шаңналдыг акша-биле. Харылзажыр телефоннары 6-01-72; 8-923-548-98-08

2015 чылдың сентябрь 13-те үргүлчүлелдиг аар аараанының соонда Тыва Республиканың муңчу, алдарлыг малчыны Деспил-оол Донгакович САНЧЫ 70 харлыында мөчээ. Деспил-оол Донгакович Санчы Өвүр кожуунуң Торгалыг сумузуңуң Чоза деп черинге 1945 чылдың апрель 25-те төрүттүнген. Торгалыг ортумаа школаны дооскаш, Узбекистанга шериг кезээңге самолеттар септээр механик турган. Шеригден халажып келген соонда, «Торгалыг» колхозунга чолаачылап чораан. Кызымаккай күш-ажылы дээш Москваның Улус ажил-агый чедишкенин дегелгезинче тускай путевка-биле шаңнадып чорааш келгени, онза болушкун болган. Деспил-оол Донгакович Санчы үр чылдарда эки малчын бооп — Тыва Республиканың мурнакчы, муңчу малчыннарның бирээзи. Шудургу ажил-ижи дээш күрүне шаңналдарын удаа-дараа ап келген. 1986-1988 чылдарда С.А.Сарыг-оол аттыг литературлуг чурт-шинчилел музейин директорлап ажилдаан. Ооң-биле чергелештир боду чогаалчы, шүлүкчү. Төрзүн чурту Чоза, Торгалыг хемнерниң унунга, чайлагарына, Дус-Даг, Кош-Терекке мал-маганын кадарып чорааш, төрзүн чериниң каас-чараш бойдузун чарашсынып, ооң дугайында шүлүктерни чогаадып, 2013 чылда «Шүлүктерим — чүрээм дому» деп номну чырыкче үндүрген. Чогаалчының элзэн хей шүлүктери чоннуң ынак ырлары апарган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, төрүмелинден салым-чаянныг чогаалчы-малчын. Ол өг-бүлезиниң идегелдиг чөлөнгижи, кайгамчык кыстарны, оолдарны, уйнуктарны өстүрген, кады ажилдап чораан чонунга эки үлегер-чижээң көргүзүп келген. Деспил-оол Донгаковичиниң чырыткылыг тураскаалы ону таныыр, ооң-биле кады чурттап база ажилдап чораан кижилерниң сагыш-сеткилинге кезээ-де артар. Төнмес уйгуң уду, эргим киживис. Төрзүн чериң сеңээ чымчак болзун, ораннарның экизинге чорзун.

Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем яамызының база көдээ арат хоочуннар чөвүлелиниң кежигүннеринден.

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ ЧАЛАЛГА

Тываның күрүне университетиниң кадрларның профессионал белеткелиниң болгаш мергежилин бедидериниң индустриал дараазында мергежилдерге өөредирин чарлап турар. *Бир чыл хуусаада профессионал эде белеткелге дарында программаларга белеткел эрткениниң дугайы диплом тыпсыр:

1. Бухгалтер учеду, анализ болгаш аудит;
2. Саң-хөө болгаш чээли;
3. Экономика болгаш бүдүрүлгениң эргелеп-башкарылгасы;
4. Документилер-биле ажил болгаш архив чорудулгасы;
5. Информастыг технологиялар;
6. Даштыкы дыл (англи);
7. Төөгү болгаш ниитилел эртеми;
8. Орус дыл;
9. География;
10. Күш-культура;
11. Логопедия;
12. Эге өөредилгеге коррекциялыг педагогика;
13. Школа назы четпээн өөредилгениң педагогиказы болгаш методиказы;
14. Эге өөредилгениң педагогиказы болгаш методиказы;
15. Немелде өөредилгениң башкызы;
16. Педагогика болгаш психология;
17. Социал адырның психологу;
18. Социал ажил;
19. Ажил-амыдыралдың айылы чоруун башкылаарының теориязы гаш методиказы;
20. Технологиуг өөредилге;
21. Көдээ ажил-агый бүдүрүлгез продукциязын болбаазырадыр технологиязы;
22. Хоорай тудушкуну бол ажил-агый;
23. Туризм;
24. Дээди школаның башкызы;
25. Юридиктиг психология;
26. Юриспруденция.

*Башкыларга мергежил бедидер кыска хуусаалыг курстары (16-дан шак чедир);

*Күрүне, хамааты болгаш муңчу палдыг албан-хаакчыттарга мергежил бедидериниң кыска хуусаалыг курстары (16-дан 250 шак чедир).

Телевирлиг үндезинге парлаан.

СООБЩЕНИЕ О РЕЗУЛЬТАТАХ ПРОВЕДЕНИЯ ПУБЛИЧНЫХ СЛУШАНИЙ ВОПРОСУ ИЗМЕНЕНИЯ ВИДА РАЗРЕШЕННОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА с кадастровым номером 17:09:0101009:310

На основании постановления главы кожууна - председателя Хурала представителей Сут-Хольского кожууна Республики Тыва от 05.08.2015 г. «О проведении публичных слушаний по вопросу изменения вида разрешенного использования (назначения) земельного участка с кадастровым номером 17:09:0101009:310 по адресу: Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Ишкин, ул. Лопсан-Дондуп, д. 8» 31 августа 2015 г. в 17 ч. 30 м. в помещении СДК с. Ишкин, по ул. Мурзууна, д. 33 проведены публичные слушания по вопросу изменения вида разрешенного использования (назначения) земельного участка с кадастровым номером 17:09:0101009:310 с разрешенным использованием (назначением) - «земельные участки для размещения объектов торговли» на разрешенное использование (назначение) - для ведения личного подсобного хозяйства.

Постановлением Главы кожууна - председателя Хурала представителей муниципального района «Сут-Хольский кожуун Республики Тыва» № 36 от 03 сентября 2015г.

«Об изменении вида разрешенного использования (назначения) земельного участка с кадастровым номером 17:09:0101009:310 с местоположением: Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Ишкин, ул. Лопсан-Дондуп, д. 8» в результате публичных слушаний публичные слушания признаны состоявшимися и проведенными в соответствии со сроками и порядком их проведения, и вид разрешенного использования (назначения) земельного участка с кадастровым номером 17:09:0101009:310 с разрешенным использованием (назначением) - для размещения объектов торговли» изменен на - для ведения личного подсобного хозяйства.

Главный специалист по земельным и имущественным отношениям администрации муниципального района «Сут-Хольский кожуун Республики Тыва»

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданки РФ Эреге Саяна Тырыккыевны о предоставлении в аренду земельного участка из земель населенных пунктов с кадастровым номером №17:01:0601016:134 расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Бай-Тал, ул. Константин Тоюн, д. 25 «а», разрешенное использование: под огород, с общей площадью 810 кв. м.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Вр.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земельно-имущественным отношениям администрации Сундуй А.А.

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданки РФ Эреге Саяна Тырыккыевны о предоставлении в аренду земельного участка из земель населенных пунктов с кадастровым номером №17:01:0601016:134 расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Бай-Тал, ул. Константин Тоюн, д. 25 «а», разрешенное использование: для индивидуального жилищного строительства, с общей площадью 1200 кв. м.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Вр.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земельно-имущественным отношениям администрации Сундуй А.А.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнуң дузалакчызы — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи — 2-03-90, Тел/факс (394-22) 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама. Тираж 4603. Номери парлаалгаже дужааганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000000 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникацияларга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннның Тыва Республикасы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүрүп чыгарган. Харылзаа, информация технологиялары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары, авторларының туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.